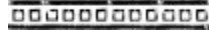

VIA SANCTI MARTINI

SZENT MÁRTON ÚTJAI TÉRBEN ÉS IDŐBEN

VIA SANCTI MARTINI

Szent Márton útjai térben és időben

VIA SANCTI MARTINI

Szent Márton útjai térben és időben

SZERKESZTETTE

TÓTH FERENC ÉS ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS

MTA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

BUDAPEST, 2016

A kötet megjelenését támogatta
a Savaria Turizmus Nonprofit Kft.

© Szerzők, 2016
© MTA BTK, 2016

ISBN 978-963-416-047-2

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Fodor Pál

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Bíró László

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

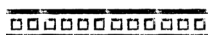
Borító, tördelés: Horváth Imre

Térképek: Nagy Béla

Nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

FODOR PÁL	
Előszó	7
TÓTH FERENC – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS	
A szerkesztők előszava	11
SÁGHY MARIANNE	
A Szentírás útja. Bibliai modellek Sulpicius Severus Szent Márton-életrajzában	13
BRUNO JUDIC	
Venantius Fortunatus mártoni útja	33
KISS GÁBOR	
Nagy Károly – Szent Márton szülőhelyének első zarándoka	47
SZILÁGYI MAGDOLNA	
A Dunántúl középkori úthálózatának jellegzetességei. Szombathely útsomópontri szerepe a 13–14. században	65
TÓTH ENDRE	
Szent Márton hazai tiszteletének kezdetéről	87
KOSZTA LÁSZLÓ	
Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete. Megjegyzések Pannonhalma alapításához	109
ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS	
Szent Márton-patrocíniumok a középkori Vas vármegyében	119
SELÁF LEVENTE	
Szent Márton mint magyar királyfi. Egy hagiográfiai motívum története ...	137
CSEERNUS SÁNDOR	
V. László franciaországi követségének forrásaihoz. Tours, 1457. december	165
GAUSZ ILDIKÓ	
Hamu vagy láng? Szent Márton-kultusz és egyházi reformfolyamatok Touraine-ben a vallásháborúk idején	191

PÁLFFY GÉZA	
A pozsonyi Szent Márton-koronázótemplom.	
A kora újkori Magyar Királyság egyik legfontosabb temetkezőhelye	209
TÓTH GERGELY	
A Pannonhalmi Főapátság a 16–18. századi történeti irodalomban.	
Zsámboky Jánostól Bél Mátyásig	229
TÓTH FERENC	
A szombathelyi Szent Márton-kultusz a kora újkori	
és újkori utazók szemével	241
KÖVÉR LAJOS	
Szent Márton és szülőföldje a francia szótáriradalomban	263
SZÁSZ GÉZA	
Szent Márton a 19. század első felének francia útleírásaiban	283
KATONA CSABA	
Utazás Füredre	295
MELEGA MIKLÓS	
Szent Márton hazatér. Az 1913. évi ereklyéátvitel útja	309
BALÁZS-SZABELSKI ENIKŐ–ADAM SZABELSKI	
A Szent Márton utca szerepe Poznań város történetében	335
ZSÁMBÉKY MONIKA	
Szent Márton-ereklyék és tiszteletük Szombathelyen	347
KÉPJEGYZÉK	371

TÓTH GERGELY

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG
A 16–18. SZÁZADI TÖRTÉNETI IRODALOMBAN
ZSÁMBOKY JÁNOSTÓL BÉL MÁTYÁSIG

Mint az közismert, a Pannonhalmi Főapátság az egyik legrégebb alapítású egyházi intézményünk, s történeti hagyománya is igen mélyen gyökerezik.¹ Szól róla Szent István nagyobbik legendája, illetve a Hartvik-legenda, majd említi a 14. századi krónikaszerkesztmény, később Thuróczy és Bonfini, illetve Ranzanus is. Ezek a középkori, illetve humanista előzmények a későbbi kutatásban fontos szerepet játszottak.

A fenti elbeszélő munkák mellett igen korán ismertté vált a tudós közönség számára Szent István 1002. évi kiváltságlevele is, amelyet az apátság részére állított ki.² Az okiratot ugyanis Zsámboky János (*1. kép*) az 1581. évi Bonfini-kiadás után kötve kiadta, mégpedig a Mossóczy Zakariás által összegyűjtött magyarországi törvénygyűjteménynek mintegy a részeként.³ Valószínűleg az eredeti oklevél alapján készült a kiadás, ugyanis vannak benne olyan elírások, amelyek az eredeti rövidítéseinek félreolvasásából keletkezhetnek.⁴ Az oklevél a későbbi kutatásoknak nagymértékben irányt szabott, és heves vitákat váltott ki, főleg a tartalmát, datálását s hitelességét illetően. Páz-

1 Történetére lásd: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I–XII. Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrác. Szent Benedek Rend, Bp., 1902–1916.; illetve újabban: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I–III. Szerk. Takács Imre. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1996.

2 Kritikai kiadása: Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. Volumen I. ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius Györfly; adiuverunt Johannes Bapt. Borsa [et al.]. Budapestini, 1992. 39–41. Az oklevél utóéletére lásd uo. 26–39.; *Fejérpataky László*: A pannonhalmi apátság alapító oklevele. Bp., 1878. 4–148.; *Thoroczkay Gábor*: Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája. In: Mons Sacer i. m. I. 90–109.

3 [*Johannes Sambucus*.] Decretorum seu articulorum aliquot priscorum Ungariae regum ad contextum Bonfinii illustrandum forique Pannonici usum necessariorum liber, nunc primum typis proditus. In: *Antonius Bonfinius*: Rerum Ungaricarum Decades quatuor cum dimidia. His accessere Ioan. Sambuci aliquot appendices, et alia [...] Omnia nunc denuo recognita, emendata, et aucta per Ioan. Sambucum... Francofurti, 1581. 11–12. Az oklevél Zsámboky-féle kiadására lásd: *Szabados György*: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Balassi, Bp., 2006. 84.

4 *Fejérpataky L.*: i. m. 5.

1. kép. Zsámboky János portréja (1650)

mány Péter az 1629-es zsinati határozatok kiadásának függelékében ugyan-
csak foglalkozott az apátság kiváltságlevelével; mint írja, az oklevelet az apát
meg is mutatta neki. Keletkezését 1002-re teszi. Az apátság jelentőségét így
fogalmazza meg: „*abbatiarum omnium prima ac potissima in Ungaria*”.⁵

⁵ [Pázmány Péter:] Acta et Decreta Synodi Dioecesanæ Strigoniensis. Autoritate... Petri Pazmany Archiepiscopi Strigoniensis celebratæ... jussu... Georgii Szelephény archi-episcopi Strigoniensis pro commoditate parochorum recusum. [Tyrnaviæ,] 1667. 100.

A TÖRTÉNETI KUTATÁS KEZDETEI

Inchoffer Menyhért jezsuita történetíró⁶ sem feledkezett meg a jeles kiváltságlevélről az 1644-ben megjelent *Annales*ben. Az oklevelet Zsámboky alapján közölte, s előtte röviden ismertette annak tartalmát.⁷ Nála már elkezdődik az oklevél kritikája, ugyanis ellentmond azoknak, akik 1001-re datálják az oklevelet; szerinte ezt cáfolják a dátum egyéb elemei, a XV. indictio, illetve a *második* uralkodási év említése.⁸ Így némi jóindulattal elmondható, hogy a honi diplomatika első kezdeményei is ehhez az oklevélhez köthetők, illetve ez az első oklevél, amellyel kapcsolatban elindult egyfajta párbeszéd. Inchoffer megjegyzései más szempontból is érdekesek. A történetíró felhívja a figyelmet egyrészt arra, hogy a király nagy tisztelettel emlékezik meg Szent Mártonról az oklevélben. Elcsodálkozik viszont azon, hogy Szent Istvánnak ilyen nagy jelentőségű egyházi rendelkezéseket állt hatalmában megtenni, de ezt azzal magyarázza, hogy István Magyarországon kvázi mint pápai követ járt el, s persze nem felejt el a király „apostoli” hatalmát sem hangoztatni. Ugyanitt kifejti azt is, hogy ez a jog – tehát hogy a magyar király pápai követként járjon el – öröklődött a magyar királyoknál, az „apostoli király” jelzővel együtt. Hozzáteszi viszont, hogy ez nem valami teljhatalom, hanem csak a kinevezésekre korlátozódik.⁹ Inchoffer tehát az oklevél értékelésénél ugyanúgy figyelmeztetett a világi hatalom korlátaira egyházi ügyekben, ahogyan a hamisított Szilveszter-bulla esetében tette: egyházi emberként nyilvánvalóan nem támogatta a túlzott uralkodói befolyást az egyház felett.¹⁰

Az apátság történetének kutatásában Szentiványi Márton, a tudós nagyszombati jezsuita tanár¹¹ hozott komoly áttörést. 1699-ben kiadott *Dissertation*-jában ugyanis a magyar történelemre vonatkozó számos egyéb archontológia, illetve adatsor – az ő elnevezése szerint katalógus – mellett közreadta a pannon-

6 Személyére és *Annales*ére újabban lásd: Bene Sándor: A Szilveszter-bulla nyomában. Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja. In: Hol vagy, István király? A Szent István-hagyomány évszázadai. Szerk. Bene Sándor. Gondolat, Budapest, 2006. 118–124.; Szabados Gy.: i. m. 129–139.

7 Melchior Inchoffer: *Annales ecclesiastici regni Hungariae*. Tomus primus. Romae, 1644. 269–270.

8 Inchoffer, M.: i. m. 270. Vö. Fejérpataky L.: i. m. 5.; Szabados Gy.: i. m. 136–137.

9 Inchoffer, M.: i. m. 270–271.

10 A kérdésre a hamisított bulla vonatkozásában lásd: Bene S.: i. m. 123.

11 Életére és munkásságára lásd: Serfőző József: Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. (Publicationes ad historiam S. J. in Hungaria illustrandam – Kiadványok a Jézustársasága magyarországi történetéhez. Lucubrationes – Tanulmányok 17.). Bp., 1942.

halmi apátok katalógusát is.¹² Szentiványi a katalógus címében elárulja, hogy az apátsági levéltárból szerezte az információit, ami egyébként a rövid apátéletrajzok jellegéből is kitűnik. Ezek ugyanis tartalmazzák az adott apátnak az apátsággal kapcsolatos legfontosabb tetteit, illetve halálózása évét is. A katalógus keletkezésének körülményeit Fuxhoffer Damján 1803-ben megjelent *Monasteriologiája* világítja meg. A bencés szerzetes azt írja, hogy Lendvay Placid főapát osztotta meg Szentiványival ezeket az adatokat: 1693-as megválasztása után ugyanis Lendvay a levéltári anyag segítségével összeállította az apátnévsort, és ezt elküldte a jezsuita atyának, aki később közölte értekezésének 65. katalógusában.¹³ Sajnos az nem derül ki Fuxhoffer szavaiból, hogy az apát egyenesen a jezsuita tudós kérésére végezte-e az adatgyűjtést, vagy önszántából; én úgy vélem, hogy az előbbi eshetőség a valószínűbb. Szentiványi munkája egyébként az elkövetkezőkben igen fontos kútfője lett a további kutatásnak.

1718-ban megjelent országismertetésében a jezsuita Michael Bonbardi, bár csak röviden szól az apátságról, számos történeti jellegű megjegyzést tesz.¹⁴ Rámutat, hogy Szent Márton hegye nem volt főapátság Mátyás király idejéig, mert csak ekkor kezdik el így emlegetni (jelesül Ranzanus), míg a korábbi levelekben csak apát, illetve apátság szerepel.¹⁵ Azt is mondja, hogy jóllehet Pannonhalma tekintélye nagy volt, jövedelemben nem ért fel a pécsváradi apátsággal. Említi még a Szent István-oklevelet, s megjegyzi, hogy Pázmány 1002-re, Timon viszont (a *Synopsis*ban) 1001-re teszi annak keletkezését; saját véleményét viszont nem alkot.¹⁶ Említi az első apát személyének kérdését, és későbbi nevezetes apátjait is.¹⁷

12 *Szentiványi [Szentiványi], Martinus: Dissertatio Paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae. Ex parte prima Decadis tertiae Curiosorum, et selectorum, variarum scientiarum miscellaneorum. Tyrnaviae, 1699. 135–140.*

13 „*P. Placidus Lendvai, tum anno 1693. in Archi-Abbatem S. Martini electus, primus e vetustis monumentis, et archivo S. Martini nomina Archi-Abbatum evolvit, eaque cum P. Martino Szentiványi S. I. sacerdote communicavit, qui eadem suae dissertationis paralipomenicae [!] catalogo 65. vulgavit.*” Lásd: *Damianus Fuxhoffer: Monasteriologia Regni Hungariae. Michael Sammer, Wespriimii, 1803. 33.* A tizenkét kötetes rendtörténet Erdélyi László által szerkesztett első kötetében komoly kritikával illették Lendvay listáját, kiemelve tévedéseit, hiányosságát, illetve a 11. századra nézve kétségekbe vonták megbízhatóságát is. Lásd: *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend i. m. I. 112.* (Köszönöm Dénesi Tamásnak, hogy felhívta a figyelmemet Fuxhoffer művének eme helyére.)

14 *Műve: [Michael Bonbardi:] Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae Austriae, 1718. A vonatkozó rész uo. 74–75.*

15 Uo. 74. Annnyiban igaz van Bonbardinak, illetve Ranzanusnak, hogy már a 15. században is használta a főapáti címet Dobói Miklós apát (1422–1438), viszont valóságos főapát csak Tolnai Máté lett 1500-ban, akit a király ruházott fel ezzel a címmel. Lásd: *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend i. m. III. 47–48., 65–66.; Érszegi Géza: Hétköznapiak a középkorvégi magyarországi bencés monostorokban. In: Mons Sacer i. m. I. 561.*

16 *Bonbardi, M.: i. m. 74.*

17 Uo. 74–75.

2. kép. Az 1723-ban megújított hiteleshelyi pecsétnyomó

A század első felének további történeti munkáiban szintén jelen van a pannonhalmi apátság. Míg Turóczi László 1729-ben egy retorikailag jól megformált, de historiográfiai szempontból értéktelen laudációt ír róla,¹⁸ addig Koller József 1734. évi magyar pecsét- és címertörténeti összefoglalásában ismerteti a pannonhalmi konvent új pecsétjét, s annak metszetét is közli.¹⁹ Megjegyzi emellett, hogy 1594-ben Pannonhalma is török fennhatóság alá került, s hogy csak az 1722–1723-as országgyűlésen sikerült Sajghó Benedek főapátnak az apátság hiteles pecsétjét (2. kép) megújítania és elfogadtatnia²⁰.

Timon Sámuel, a 18. század első felének legjelesebb katolikus történetírója²¹ 1736-ban kiadott magyar történeti kronológiájában, az *Epitomében* fog-

18 [Turóczi László:] Ungaria suis cum regibus compendio data. Tyrnaviae, 1729. 122.

19 [Koller József:] Cerographia Hungariae, seu Notitia de insignibus, et sigillis regni Mariano-Apostolici, compendio data... Tyrnaviae, 1734. 123–125.

20 Uo. 124–125. Az erről szóló, 1723. június 26-án kelt nádori bizonyáglevelét lásd: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend i. m. V. 782–783. Még lásd: Csóka Gáspár: Levéltár. In: Mons Sacer i. m. III. 241.

21 Személyére és műveire: Richard Marsina: Samuel Timon and His Views on the Early Slovak History. Studia Historica Slovaca XIII. (1984) 91–105.; Szabados Gy.: i. m. 158–162.

lalkozott bővebben az apátsággal, elsősorban a Szent István-i kiváltságlevéllel.²² Keletkezését 1001-re tette, s fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a *decimae liberorum* (amely Thuróczynál olvasható) nem a „gyermek tizedét” jelenti, hanem ez a *liber* személyek, azaz valamilyen szabadságot elnyert szolgák telkeit jelentette, illetve annak a tizedét. Igen ügyesen támasztja alá az álláspontját, ugyanis hivatkozik egy Szent László-törvényre, amely valóban jól megmagyarázná a Thuróczy-féle szöveghelyet.²³ Csakhogy Timon tévedésben volt, mert az oklevél szövegében, illetve a többi forrásban valóban gyermektizedről van szó, tehát a somogyi szolganépek tényleg adóztak tizedik gyermekükkel az apátságnak.²⁴ A jezsuita tudós emellett érvként használta az oklevél Asztrik-Anasztáz érseki méltósága ellen: rámutat, hogy csak egy érsek szerepel az iratban, Anasztáz pedig csupán apáti méltóságot bír.²⁵ Timonnal tehát folytatódott – még ha meglehetősen lassúsággal is – az oklevél értelmezése, tudós feldolgozása a 18. században.

BÉL MÁTYÁS APÁTSÁGTÖRTÉNETE

Bél Mátyás (3. kép), a jeles polihisztor Győr vármegyéről írott kéziratot ismertetésében valóságos kis történeti értekezést készített az apátságról, amelynek már az adatai is imponálóak: 96 oldalnyi szöveg – átiratban 131 179 karakter –, 27 fejezet, 30 felhasznált elbeszélő forrás, három felhasznált oklevél (és a *corpus Iuris*), valamint szóbeli közlésen alapuló adatok is fellelhetők benne.²⁶ A korábbi, egy-két oldalas ismertetőket után – amelyeket a jezsuita

22 *Samuel Timon*: Epitome chronologica rerum Hungaricarum a nativitate Divi Stephani primi regis apostolici iam prius usque ad annum MDLXXVI. typis edita, nunc denuo accurate revisa, in multis correcta, aucta, et usque ad annum MDCCXXXVI. producta. Cassoviae, 1736. 1–2.

23 Uo. 2.

24 A kérdésre lásd: *Viczián János*: Gyermektized. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. I–XVI. Szent István Társulat, Bp., 1993–2014. Internetes elérés: <http://lexikon.katolikus.hu/>.

25 *Timon*, S.: i. m. 2. A szöveghelyre felhívja a figyelmet *Szabados Gy.*: i. m. 161.

26 Eredetije: *Matthias Belius*: Historia Comitatus Iaurinensis. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (továbbiakban: EFK), Hist. I. aa. A kézirat vonatkozó része: uo. 414–512. A vármegyeleírás kritikai kiadása idén jelent meg. *Matthias Bel*: Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatum ineditorum tomus tertius, in quo continentur ... Comitatus Iaurinensis, Comaromiensis et Strigoniensis. Edendo operi praefuit et praefatus est Gregorius Tóth; textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei, Rudolphus Jarmalov, Gregorius Tóth. MTA BTK TTI, Budapestini, 2016. A vonatkozó rész: uo. 176–216. (A továbbiakban a kritikai kiadás oldalszámait idézzük.)

szerzőknél láttunk – ez rendkívüli előrelépés, ami Bél kétségtelen tehetsége és íráskészsége mellett mutatja azt is, hogy a pozsonyi tudós különösen nagy gondot fordított ennek a résznek a kidolgozására.

Ezen a ponton nem kerülhetjük ki azt a kérdést, hogy mi készítette Bél Mátyást, az evangélikus lelképásztort a honi katolikus intézmények ilyen beható tanulmányozására, ami egyébként az egész *Notitia*ban tapasztalható. A lehetséges válasz egyrészt abban áll, hogy Bél tisztában volt azzal, miszerint a korabeli Magyarországon a jezsuiták azok, akik komolyan vehető módon művelik a történetírást, és fontos eredményeket publikálnak (ezt egy levelében világosan le is írta). Minthogy ezt belátta, nemcsak a műveiket forgatta, hanem a katolikus és különösen a jezsuita írók által favorizált tematikát is átvette és művelte, vagyis a katolikus hierarchia történetének feltárását, az egyes intézmények alapításának problematikáját, és így tovább. Nehéz ebben az esetben az alkalmazkodási vágyat, a korabeli tudományos eszmecekerébe való bekerülés esetleges óhaját elválasztani attól az egyszerű tényről, hogy a jezsuita szerzők komoly lépéseket tettek a jelzett témában, s ez az irányzat részben Bél kutatási terveit is befolyásolta. A pozsonyi tudós mindenesetre az intézménytörténeteknek, illetve püspök-, érsek- és apátarchontológiáknak a *független* használat is tisztában volt, vagyis világosan látta, hogy az archontológia, akárcsak a kronológia, nagymértékben előremozdítja és megkönnyíti a további történeti kutatásokat. Ezért is használta, illetve tulajdonképpen bővítette és gyarapította tovább a Szentiványi-féle történelmi adatsorokat, s egyéb szerzők gyűjtéseit.²⁷

Bél az apátságról szóló értekezésében először az alapítás kérdésével foglalkozik. Tévesen sejtí az István-féle oklevélben szereplő *Pannoniában Szőny római romjait* (azaz Brigetiót), de helyesen utasítja el viszont a Hartvik-legenda közlését, miszerint Szent Márton az apátságnak otthont adó hegyen imádkozott volna, s innen eredne a *sacer mons* elnevezés. Magabiztosan cáfolja ezt, mégpedig azzal a szellemes és tudós érveléssel, hogy a Sulpicius Severus-féle életrajzban nincs szó ilyesmiről.²⁸ Ő is közli a kiváltságlevelet Zsámboky alapján, s ahhoz is veszi a fáradságot, hogy utánanézzon itáliai szerzőknél, milyen jogai voltak az oklevélben emlegetett Monte Cassinó-i bencés apátságnak.²⁹

27 A kérdésre lásd még: *Tóth Gergely*: Katolikus egyháztörténet – protestáns szerző tollából. Bél Mátyás a magyarországi római katolikus egyházzal. In: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*. Szerk. Gócsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértési Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola–Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2009. (Seria *Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* 7.) 103–119.; *Tóth Gergely*: A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből. Bél Mátyás és a *Scriptores rerum Hungaricarum*. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 613–614.

28 *Bel, M.*: *Notitia* i. m. 178–179.

29 *Uo.* 181–185.

3. kép. Bél Mátyás portréja

Emellett felvázolja az oklevélben megfogalmazódó Szent István-i felajánlás történeti háttérét (azaz Koppány legyőzését), s Timont követve ő is elveti, hogy gyermekek tizedéről lenne szó a szövegben.³⁰ Az utóbbi jellemző részlet: Bél nagyra tartotta jezsuita kollégáját, s amint látható, félrevezetni is hagyta magát általa.³¹ Szintén az alapításhoz kapcsolódik az a fejezet, amelyben a székesegyházat ismerteti, benne Szent István legendás „székét”, s leírja az ah-

30 „*Monendus est vero lector, Timone praeunte, liberorum haud fuisse puerorum decimas a Stephano coenobio datas...*” Uo. 185.

31 Bél Timonnal kapcsolatos pozitív véleményére lásd: *Tóth G.*: Katolikus egyháztörténet i. m. 111. Bél kritikával illeti ugyanakkor a jezsuita történeisz, amiért nem közli az általa használt okleveleket, illetve nem is hivatkozik rájuk: *Tóth G.*: A magyar történetírás i. m. 611.

hoz kapcsolódó hiedelmeket (gyógyító hatás), valamint a túlzott érdeklődés miatt köréje húzott vaskerítést is.³²

Bél igen tetszetősen állította össze az apátság középkori történetét. Egyik fő forrása Szentiványi apátkatalógusa volt – amelynek értékét és hitelességét világosan látta –, ezt azonban folyamatosan értelmezte, illetve egyeztette az elbeszélő forrásokkal, valamint az apátságra vonatkozó egyéb adatokkal.³³ Fontos megjegyezni, hogy két oklevelet is felhasznált ehhez a részhez, amelyek közül az egyik ráadásul számos más korábbi okiratot említ. Ezeket az okleveleket ma az apátságban őrzik,³⁴ így Bélnél minden bizonnyal ott fért hozzájuk, ami már csak azért is valószínű, mert – amint arról alább bővebben is szó lesz – később elbeszéli, hogy személyesen is meglátogatta Szent Márton hegyét.

Hasonló technikával dolgozza fel a pozsonyi tudós az apátság 16–17. századi történetét: az alapvető információkat elsősorban Szentiványi szolgáltatta, de ezeket folyamatosan egyezteti és összehangolja a kor fő elbeszélő munkáival.³⁵ A 18. századra pedig a forrása immár nem más, mint maga Sajghó Benedek főapát.³⁶ Bélnél ugyanis az értékezésnek ezen a pontján összefoglalja 1730. június 7-i pannonhalmi látogatásának (!) történetét.³⁷ A fogadtatásra nem le-

32 *Bel, M.*: Notitia i. m. 185–186. A székesegyházra s benne „Szent István székére”, vagyis az altép-lomban lévő, falba mélyesztett vörös márványfülkére lásd: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend i. m. I. 478., 506.; *Takács Imre*: Pannonhalma újjáépítése a 13. században. In: Mons Sacer i. m. I. 193. A fülkéről készült fotó uo. 192.

33 Az apátság középkori történetének bemutatása: *Bel, M.*: Notitia i. m. 186–201. Megjegyzendő, hogy Bélnél nem hivatkozik a Szentiványi-katalógusra ebben a részben. Talán azért nem tartotta szükségesnek a hivatkozást, mert alább az egész jegyzéket közölte. Mindazonáltal a Szentiványinál olvasott adatok végig jelen vannak ebben a részben, az apátokra vonatkozó információk kevés kivétellel onnan származnak. Lásd például az Albericus és Ramerius apátokra vonatkozó adatokat: *Bel, M.*: Notitia i. m. 190.; *Szentiványi, M.*: i. m. 136.

34 A kérdéses oklevelekre lásd: *Bel, M.*: Notitia i. m. 191. (ii. jegyzet), 192. (i. jegyzet). Az utóbbi Detre Bebek nádor 1400. március 3-án kelt levele, amely számos korábbi – szintén az apátságra vonatkozó – oklevél kivonatát tartalmazza. Ezeket Bélnél lelkiismeretesen beledolgozta az apátság-történetbe. Uo. 193., 195., 198., 199., 200. Az oklevelek legújabb kiadása: *Collectio diplomatica Benedictina*. A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei. Szerk. és a szöveget gond. Dreska Gábor. CD-ROM. Pannonhalma–Nagykanizsa, 2001. nr. 193., 235.

35 *Bel, M.*: Notitia i. m. 201–205.

36 Sajghó Benedek finoman szólva ellentmondásos főapáti tevékenységére lásd: *Dénesi Tamás*: Adalékok Montecassino és a magyarországi bencések kora újkori kapcsolatához. *Collectanea Sancti Martini*. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 1. (2013) 49–79., különö- sen: 60–66.

37 Bélnél teljesen egyértelműen fogalmaz: „... cum anno MDCCXXX. coenobium ei fini inviserem, ut certiora essent, quae in hac eius historia commentaturus eram.” *Bel, M.*: Notitia i. m. 205. Hogy a látogatás június 7-én zajlott le, az onnan tudható, hogy Bélnél megemlíti: az – 1730-ban június 8-ára eső – Úrnapja vigíliájának szertartásai miatt nem tudott vele többet foglalkozni a vendéglátója, Sajghó Benedek: „... ne diutius perfruerer, optimi praesulis colloquio, sacra vespertina, quibus vigiliis Corporis Christi, quae inciderant, concelebrari oportuit, intercessere.” Uo. 206. Mivel a saját kezű fogalmazványában is olvasható mindez, nem kétséges, hogy ő maga (s nem valamely munkatársa)

4. kép. Pannonhalma látképe keletről (1767)

hetett panasza: az apát bőven megvendégelte és borral is itatta, aminek nyilván része volt abban, hogy némi kedélyes hitvitára is sor került közöttük.³⁸ Ezt követően Sajghó körbevezette őt az apátságon.³⁹ Amint említettem, bizonyára ekkor férhetett hozzá Bél a két említett oklevélhez is.

Itt ismét érdemes megállnunk egy pillanatra, hogy kissé eltöprengjünk azon a meglepő tényen, miszerint Bél *maga kereste fel* az apátságot (4. kép). Ez már csak azért is különleges mozzanat, mert ő maga nagyon ritkán vállalkozott adatgyűjtő útra: a *Notitiában* megnyilvánuló és egyben megtévesztő elbeszélő én („láttuk”, „ott-tartózkodásunk idején” stb.) valójában a legtöbbször Matolai Jánost, az adatgyűjtőjét rejti, akinek az élményeit a Pozsonyban élő tudós – nem túl elegánsan – sajátjaként adta elő.⁴⁰ Ő maga ritkán mozdult ki Pozsonyból. Vagyis jó oka lehetett, hogy személyesen keresse fel az apátságot. De vajon mi volt ez az ok? Ő maga azt írja, hogy személyesen akarta megtekinteni

tett látogatást az apátságban. A fogalmazvány vonatkozó helyét lásd: [Matthias Bel.] Q. D. B. V. Historia Comitatus Iauriensis. EFK Hist. I. bb. p. 179.

38 „Mensa sublata, atque placido sermone, de praecipuis quibusdam religionis Christianae capitibus, invicem aliquantisper habito, acceptoque...” *Bel, M.*: Notitia i. m. 206.

39 Uo. 206.

40 *Tóth Gergely*: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése. I–II. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Bp., 2007. I. 65–86., különösen 65., 85–86.

a Sajghó által végrehajtott építkezéseket⁴¹ – ez azonban így, önmagában, nem tűnik elégséges motivációnak. Feltételezhető, hogy hallhatott, olvashatott az apátság értékes oklevéltáráról – már csak a Szentiványi-katalógusból is, amelynek a címében is olvasható, hogy az intézmény levéltári anyagából állították össze.⁴²

Másrészt az apátság jelentősége, tekintélye, ősi volta is bizonyára vonzotta őt: tehát egy fontos és ígéretes kutatási téma volt az intézmény története. Itt persze megint utalnunk kell arra, hogy Bél rendkívüli alapossággal dolgozta ki *Notitiájában* az egyes érsekségek, püspökségek történetét; következésképpen a pannonhalmi apátság esetében bizonyára úgy érezhette, hogy egy kis utánajárással, vagyis az apátság felkeresésével olyan anyagokhoz juthat, amelyek segítségével egy minden eddiginél jobb és színvonalasabb intézménytörténetet képes alkotni – és ez egyértelműen sikerült is neki. A megvalósításban, vagyis a látogatás lehetővé tételében személyes kapcsolatok is segíthettek; Esterházy Imre esztergomi érsekkel jó viszonyban volt,⁴³ így ő is támogathatta a pannonhalmi vizit megvalósításában. Mindenesetre a levéltárba elutazó tudós gesztusában már van valami „modern”, vagyis valami olyasmi, ami miatt már kollégáinknak érezhetjük a 18. századi tudóst.

Az apátságban tett látogatásának elbeszélése után Bél még teljes egészében közli fő forrását, a Szentiványi-féle apátkatalógust (néhol kommentálva és kiegészítve annak adatait), illetve szól a főapátság kiváltságairól, konventjéről, pecsétjéről, birtokairól, levéltáráról, illetve könyvtáráról, amelyet elmondása szerint ugyancsak Sajghó Benedek gazdagított.⁴⁴ Az utóbbi ismertetésénél felsejlik egy újabb lehetséges válasz a már korábban feltett kérdésünkre is, jelesül, hogy miért szánt Bél Mátyás ennyi időt és fáradságot többek között a pannonhalmi apátság történetének megírására. A mondott helyen ugyanis a szerző hosszan méltatja a bencések érdemeit a tudomány terén, kiemelve a régiségek felkutatása tekintetében a francia bencéseket, egyértelműen utalva itt a történettudományban igen jelentős eredményeket elérő és általa is jól ismert maurista történetírásra (Achéry, Mabillon).⁴⁵ Bél – mint fogalmaz –

41 *Bel, M.*: Notitia i. m. 205. Az Sajghó-féle nagyszabású építési munkálatokra lásd: *Kelényi György*: A monostor épületei és építési tervei a 18. században. In: *Mons Sacer* i. m. II. 59–61.; *Galavics Géza*: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője. In: uo. 69–93.

42 *Szentiványi M.*: i. m. 135.

43 *Tóth G.*: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” i. m. I. 105–106.

44 A Szentiványi-katalógus Bél kommentárjaival: *Bel, M.*: Notitia i. m. 206–212.; kiváltságok, konvent, pecsét, birtokok, levéltár, könyvtár: uo. 212–216. A pecséttel kapcsolatban felhasználta Koller fentebb említett munkáját: uo. 214–215.

45 „... quae una res [tudniillik a könyvtár felállítása – T. G.], ad efflorescentis monasterii felicitatem desiderari posse, videbatur his, qui intelligunt, quanta sint ordinis Sancti Benedicti, de re litteraria merita,

a bencésektől azt várja, hogy ők is megmutatják majd a világnak, mire képesek a magyarok a tudomány terén.⁴⁶ Tehát a pozsonyi tudóst láthatóan nem érdekelte a felekezetiesség, ha a tudományról volt szó; úgy gondolta, hogy a múlt feltárása – akár egy apátság múltjéé is – közös feladat, amelyben lehet tanulni egymástól módszert, kutatási irányt. S talán hitte azt is – legalábbis fentebb idézett szavai erről árulkodnak –, hogy a hitvitát nem a könyvek lapjain vagy a szószéken kell űzni, hanem inkább baráti borozgatás közben.

quam inexhaustae opes eruditionis omnigenae, quamque pertinaces in eruderandis antiquitatibus, per Galliam potissimum, conatus.” Uo. 216. A maurista történetírás – jelesül az ausztriai „követő”, Hieronymus Pez – hatására Bél Mátyásnál lásd: *Tóth G.: A magyar történetírás* i. m. 614.

⁴⁶ *Bel, M.: Notitia* i. m. 216.